

Hästi süstematiseeritav koodikirjeldus võib olla ülaltoodud mõttes suurepärase vahend ka võrdlevate uuringute puhul. Kombed omavad samuti oma loomust ja on kirjeldatavad koodide hierarhia kaudu. Selle kohta esiatud lihtsustatud tabel annab ülevaate ajahetkedest ja koodidest, nii joonistub antud kombe sisemine struktuur veelgi paremini välja. (Vt tabelit lk 102.)

Niisugune struktuurikujutis aitab märkimisväärselt kaasa tava-ndiuurimise täpsema võrdleva meetodi väljatöötamisele. Väljajoonistuvad erinevused näitavad selgelt kommete piirkondlikke erijooni, kuid veelgi enam seni varju jäänud suuri kattuvusi, näiteks Kesk- ja Ida-Euroopa talupojapulmade üldises struktuurilises ülesehituses. Metodoloogiliselt on koodidele keskenduv kirjeldus rakendatav mitte üksnes rahvakommete, vaid kõigi ühiskondlike pühade, isegi kõigi ühiskondlike sündmuste puhul.

Istumiskord ja söömiskord – pulma peidetud tähendusi

Ühiskondlikud sündmused, sellised nagu pulmasöömaaeg ja pidulikud üheskoos söömise juhtumid üldiselt, on vägagi sümboolse tähendusega. Kuna pulmasööming (et jääda eelmiste näidete piiridesse) on ühiskondlike suhete korrashoidmise tähtis vahend, kasutati ka selle funktsiooni rahuldamiseks kultuuri mitmeid koode. Nende hulgast kahel oli esiletõusev tähendus: üks on toitude, teine istumise järjekord.

Kultuurilise universaalina – ehk siis nähtusena, mida võib ühtviisi leida maailma üksteisest kaugel asuvates punktides elavate rahvaste seas – tähendab see, et ruumis hõivatava esile tõstetud või ära märgitud koha omamine tähistab ühtlasi vastava isiku esiletõusvat ühiskondlikku positsiooni. Teistest kõrgemal, laua otsas istuda (üldse istuda, samas kui teised seisavad) tähendas, et vastaval isikul on antud rühmas teistest kõrgem positsioon. Istumiskord on traditsioonilistes ühiskondades just sellepärast rangelt määratletud, samamoodi nagu oli see jäika etiketti säilitavates kuningakodades.

Inimeste istumapanemine pulmalauda näitab selgelt, et indiviidi kohta ja tähtsust sündmuste süsteemis võib mõista pelgalt ruumis hõivatud koha järgi, järeldusi võib teha selle põhjal kui kaugel au-

kohast asub tema istekoht. Tsiteerime kirjeldust, mis kõneleb ühest Felsőtárkányi pulmast:

Noorpaar, isamees, lähimad sugulased ja kõige auväärsemad külalised võtsid istet esimeses toas.³¹ Aukohal, ehk siis laua otsas istusid noorpaar ja isamees (Bakó 1955: 391).

Või tsiteerigem ühe Gyöngyösvisonta talumehe meenutust:

[--] hakkasime pulmarahvast laua äärde istuma panema, see oli kõik peupoiste mure. Siis oli veel see komme, et kõige auväärsemad inimesed istugu aukohale. Selle järgi hõivasid parimad kohad isamehed ja pruut-peigmees (Hoppal & Küllös & Manga 1974: 291. Tsitaat pärineb János Balla memuaaridest).

Transilvaaniast pärit István Horváthi meenutused Magyarózdi külast:

Peupoisid tegid kolmejalgetele pukkidele asetatud laudade abil söögilauad ja istmed lõunasöögi tarvis. Isamees (eestkõneleja peremees) andis vanematel aegadel käsu: mehed istuvad toa paremale, naised vasakule poolele! Pruudikodus istus pruut koos mõne oma sõbratariga, teda riietanud noorikuga isamehe kõrvale. Peigmehe kodus istusid aukohal peigmees, isamees, pruuti saatev naine, pruutneitsid. Lauale pandi pudelid pälinkaga (puuviljaviinaga), leiba, ja igaihe ette lusikas. Toidu, suitsuliha keedetud supi, kandsid sisse peupoisid suurtes savikausides. “Neli inimest ühest kausist,” öeldi seejärel, ja neli inimest kummardus suurte puulusikatega ühe kausi kohale (Horváth 1971: 128).

Nii oli see juba ka Péter Apori³² ajal, 1700. aastate algul suurtel söömingutel, pulmades:

[--] peremehed panid külalised istuma, eraldi peigmehe külalised, eraldi pruudi isa külalised, peigmees istus laua ääres aukohal, aga pruut ei söönud laua ääres midagi, vaid poetas aeg-ajalt pisaraid ja pühkis silmi; peigmehe järel istusid kohe

³¹ Ungari talumajad asuvad otsaga külatänava poole, toad asuvad hoones järjestikku, kõige tänavapoolsem on nõ puhas tuba, milles enamasti ei elata, kuid kus on maja parim mööbel, see on üldiselt kasutusel külalistetoana – *tölk*.

³² Péter Apor (1676–1752), Transilvaania (täpsemalt Székely) aristokraat, kuulus kirjanik ja poliitik – *tölk*.

isamees, seejärel peiupoiss, siis edasi auväarsuse järjekorras; teisel pool lauda aga pruudi järel kohe pruuti saatev naine, pruutneitsid ja teised naised. Pruudiisa pool istusid kõik mehed: peaperemees istus laua keskel. Kõik tõusid püsti ja kirikuõpetaja õnnistas lauda, seejärel hakkas peaperemees külalisi sööma paluma (Apor 1978: 102).

Istumiskord väljendas niisiis ruumikorralduse keeles ühiskondlikku hierarhiat või hetkeolukorda, teisisõnu suhteid:

väiksem – suurem
 külaline – peaosaline
 kauge sugulane – lähedane sugulane
 vaene – rikas
 laua lõpp – aukoht
 kaugel – lähedal

Nende vastandipaaride analoogilises üksteise peale projitseerituses väljendub üksikute isikute omavaheline suhestatus.

Ühiskondlik ebavõrdsus ilmnes seega ruumikorralduse, täpsemalt istumiskorra vormis. Kaugus ruumis laua otsast on võrdeline sugulusastmega, ehk siis, nagu nägime, istusid lähedased sugulased aukoha lähedal, vähemtähtsad külalised laua teises otsas. Kaugusega väljendatud peidetud, või isegi mitte kuigi peidetud, kuid igal juhul sõnadeta kommunikatsioon on meie igapäevases suurlinlikus maailmaski täiesti tavaline – mõelgem sellele, kuidas juhatus saab koha esile tõstetud laua taga, või kuidas esimees saab alati koha keskel. Külapulmal on aga muude jäikade struktuuride vastandina üks eriliselt demokraatlik joon – nimelt võib see, kes istub laua lõpus, sattuda järgmisel korral aukohale, sest tema poeg või tütar või ristilaps saab pruudiks või peigmeheks. Rollid vahetuvad: kord üleval, kord all – nii muutub pidu/püha elumudeliks. Varanduslikke erinevusi istumiskorra lepitav võrdsusenõue loomulikult kaotada ei suutnud, kuid üritas seda vähemalt mõneks ajaks teha.

Pulmapeo menüü analüüsi käigus avastasime ühe peidetud taotluse, mis on samuti suunatud sellele, et tasakaalustada igapäevaste hüvede ebavõrdsust jaotumist, mis rõhus inimest varanduslike erinevuste tõttu elu igal tasandil. Panime tähele, et vastandina söömingu alguse erineva kvaliteediga lihatoitudele tulid õhtusöögi lõpul jagamisele võrdselt jaotunud kvaliteediga magusad taignatooted.

Pulmalaud ei tähenda üksnes võimalust kõht täis süüa – oma märgiline tähendus on täita ka pulmatoitudel.

Esimese näite võtame taas eeskujulikult kirjeldatud Felsótárkányi pulmast:

Iga üksikut toitu tervitas ülempeiupoiss vastava värtsiga, esimese vaagna toiduga pani ta alati noorpaari ette. Tema taga seisvad naisabilised panid aga alati vaagnad sinna, kus parajasti “puudu oli”, ehk siis laud tühi oli. Toidukord algas kõikjal teokarbikujuliste nuudlitega lihasupiga, teiseks käiguks olid aga (hapu)kapsarullid (kapsas täidisega). Kolmandaks käiguks on tavaliselt loomaliha- või linnulihapraad riisi või nuudlitega. Neljandat käiku, seapraadi, pakuti ainult kõige jõukamates kohtades. [---] Õhtusöögi lõpus, kookide järel, serveeris pruut isiklikult külalistele torti (Bakó 1955: 319).

Galgamácsa pulma söögikorda kujutab talunaisest maalikunstnik Juli Dudás oma eluloos nõnda:

Söödi hea tujuga mitmesuguseid toite, mida köögis valmistati. Oli mitu käiku: keedulihaga mädarõikaga, paprikaga kanalihakautis väikeste klimpidega, täidetud tibud marineeritud kurkidega,

hapukapsad searibiga; kohupiima- ja moonistruudel, väikesed koogikesed (Vankóné Dudás 1976: 201).

20. sajandi esimeste aastakümnete pulmaõhtusöögi toidud Diósgyóris olid järgmised:

Õhtusöögi ajal tuli peiupoiss iga toiduvaagna ja ka veiniga sisse eraldi värsiga. Neid toite tavatsetakse pakkuda, see on õhtusöögi kõige sagedasem menüü: 1. kanalihasupp teokarbikujuliste nuudlitega, 2. keedetud liha peedisalatiga, 3. omas mahlas praetud liha makaronidega, 4. täidetud liha kurkide ja kompotiga, 5. kapsarullid, 6. puder, millele pannakse sulavõid, mett, kaneeli. Sel puhul toimub pudruraha korjamine: üks naljakas noormees, kel on käsi kinni seotud, läheb külaliste juurde, öeldes: “Sai põletada, sai põletada.” 7. koogid: palmitud sai ja kringel. Seejärel tuuakse lauale ämbriga magusat veini: selle toob veinitooja-naine,³³ kui on veini suhkruga ja kaneeliga kuumaks ajanud. Kõik kallavad endale sellest, pärast juuakse tavalist veini (Mádai 1966: 329).³⁴

Beregi Tiszahátis oli 19. ja 20. sajandi vahetusel magus piimaga keedetud puder pulma õhtusöögi viimaseks toiduks:

Pruudi sugulased võeti suure rõõmuga vastu. Pruudi isa ja ema võtsid kohe platsi pealaua ääres. Peiupoiss luges pälinkat pakuva värssi, sest enne õhtusööki pakuti pälinkat, et külalistel oleks hea söögiisu. Seejärel asusid laudade poole teele kokanaised toiduvaagnatega. Peiupoiss ütles iga käigu ette rõõmsa värssi. 19. sajandi lõpuni pandi noorpaari ette tuvilihast keedetud supp ühes taldrikus. Arvati, et kui nad seda söövad, jäävad nad igavesti teineteisele truuks ja surevad ühel ajal. Supi järel kanti lauale keedulihaga, siis lihahautis ja praeliha, seejärel kapsarullid. 1920. aastateni pakuti viimase roana piimaga keedetud putru. Kui viinamarjakasvatus Beregdaróci kandiski üldiseks sai, jäi piimaga keedetud puder ära, sest see ei sobinud veiniga kokku. Sestsaadik vahetasid pudru välja erinevad koogid, tordid ja vein (Pap 1975: 268–269).

³³ Pulma korraldamise abiväest – *tölk*.

³⁴ Põhimõtteliselt samasugust menüüd meenutavad talupoegadest meenuarikirjutajatest ka Mihály Bujdosó ja János Balla (Hoppal & Küllös & Manga 1974: 67, 287).

Puder kuulub hästi jagatavate ja võrdse kvaliteediga toitude rühma vastandina õhtusöögi alguse lihatoitudele. Ülaltoodud näidete põhjal on menüü peamine vastandipaar söömingu algul söödud lihatoit ja lõpus pakutud magusad taigatooted. Vastanduste rida võib laiendada:

(söömise) algus	–	lõpp
(loomset päritolu) liha	–	(taimset päritolu) taigatooted
keedetud taigatooted	–	küpsetatud taigatooted
erineva kvaliteediga	–	ühesuguse kvaliteediga
tükid ei ole ühesugused	–	kõik tükid on ühesugused
pole jagatav	–	hästi jagatav
ebavõrdsus	–	võrdsus

Õhtusöögi toidujärjestuse ülesehituses näib olevat peidetud tähdussari, mis ebavõrdselt jagatud, erineva kvaliteediga (liha) asemel püüab lõpus võrdselt jagatud ühesuguse kvaliteediga toitude (magusad taigatooted) abil lasta osavõtjatel tunda, et kõik on võrdsed. Ja kui see on nii pulmaõhtusöögi tasandil, on veelgi veenvamad need andmed, mis räägivad kogu ühiskondliku sündmuse, ehk siis kogu pulma lõputoidu laiali jagamisest.

1972. aastal tegime etnograafilist dokumentaalfilmi Hevesi maa-konna Boldogi asulas. Pulma üks tähtis ja ühtlasi viimane oluline sündmus oli pruudi sugulaste toodud, meekookidega ehitud suure kringli lahti lõikamine ja koos teiste maiustuste ja tortidega kohalolijate vahel ära jagamine. Rõhk on võrdsel jagamisel, täpsemalt sellel, et igaüks saaks võimalikult ühtmoodi. Hea tõendus selle kohta on teine Hevesi näide:

[--] *muusika jätkub seni, kuni pruudikodust saabuvad paberroosidega eriliselt kaunistatud pruudikringliga pruudi ristiisa ja ristiema koos kümne-viieteistkümne-pealise saatjaskonnaga. Pruudikringli küpsetab või laseb küpsetada pruudi ristiema. Nende saabumisel muusika vaikib, pruudi ristivanemad korjavad kringlilt ära kaunistused, lõikavad selle lahti ja pakuvad järjekorras nii kohalviibivaile pruudimaja kui ka peigmehe maja külalistele nõnda, et iga lõigatud kringliviilu annab pulmalistele pruudi ristiema, magusat kanget pälinkat ristiisa. Pruudikringli lahtilõikamise ajal lausub peiupoiss:*

*“Siin on valgest jahust valminud hea kook,
suhkruga segatult polegi nii kõva,
see on magus kui voolav mesi,*

*kui näed, tuleb suhu vesi,
lõigatakse lahti lõpuks see ilus kringel,
naiste kiituseks saanud annet
rosinatega armastavad seda siinsed neitsid,
sellest veelgi rohkem vanad ja hallipäised.
Julgelt võib süüa, kõhule pole koormav,
võtku igast tükist üheksakümmend üheksa kätt”*
(Tari, I. 1978: 25).

Eriti peiupoisivärsi viimases reas “üheksakümmend üheksa kätt” väljendab selgesti, et peamine on jagamise võrdsus, ehk siis see, et igaüks saagu osa magusast küpsetisest. Hiljuti valmis palócite pulmakringlitest põhjalik uurimus, mis pulma lõpu viimase episoodina mainib kringlijagamist ja tsiteerib üht 19. sajandi Nógrádi teadet, mille järgi “pruuttüdrukud viivad põlevate küünaldega (valgustatud) hiigelsuure rõõmukringli pruudi jumalagajātu järel peigmehe majja. Vastne noorik jagab selle laiali ja *kõik saavad sellest osa*” (Schwalm 1981: 354).³⁵

Seni ei rääkinud me kookide ja küpsetise, magusa saia kujust, kuid seegi pole tähtsusetu. Vastanduste seas juba viitasime, et magusate küpsetiste tükeldamise komme on Ungaris selline, et need lõigatakse ühesuurusteks tükkideks. Sellega haakub Csíkszentdomokosi pulmakringli kirjeldus, mis koondab endasse sümboolselt pulma lõpusündmuste mõtte:

Kringel on pulmavanema rikkalik, sümboolse iseloomuga kingitus, mille ta valmistab peigmehe, õigemini noorpaari auks. [---]

³⁵ Huvitava seletuse saime 1973. aastal Nógrádi maakonnas Varsánys läbi viidud kogumise ajal rõõmupalmiksaia tähenduse kohta:

Rõõmupalmiksai viidi siis, kui viidi pruuti. Rõõmupalmiksai oli see omadus, et kui õhtusöök oli möödas, pruuditants samuti, siis murdis isamees, kes oli pulmas tunnistajaks, rõõmupalmiksaia. Ütles, et kõik istugu, sest kui Meie Issand Kristus ja kui Püha Johannes läks kalameeste juurde, viis ta odraleiba ja kaks kalakest, ning söötis sellega rahvast kaks korda hästi. Meie Issand Kristus ütles, et kui juba kõigil oli kõht täis viiest odraleivast ja kahest kalakesest, et siiski veel koguti kokku viisteist korvitäit puru, rõõmupalmiksai oli selle mälestuseks. Sirutage käed selle järele – Mulle ka! Mulle ka! Mulle ka! – pulmarahvas (Tóth Istváné, Petrovics Ilona, sünd 1915. aastal).

Kringli peamine element on pooleteise meetri pikkune “valitud” kuusk, mille tüvi torgatakse läbi leivasuuruse auguga palmiksaia ning kinnitatakse vastava raami keskel asuvasse auku. Suure ümmarguse palmiksaia ümber paigutatakse väiksemad ümmargused koogid. Kookide kõrval saavad siin koha ka üks praetud kana ja praetud põrsas. Kana ehitakse väikese lillepärijaga, suuremat tähelepanu pööratakse põrsa kaunistamisele: selle suhu torgatakse “hea suur porgand”, kahele poole seotakse kummagi kõrva külge punane õun. Seda tehakse sellepärast, et “innustada sellega pruuti, et midagi sellist ta saab saama, sellega võib arvestada!” Suguelule viitamist toetab ka kringlitaignast küpsetatud poisi ja tüdruku sinnaasetamine. Mõlemal on suguelundid vormitud rõhutatud suuruses ja nad on riputatud vastamisi, nii et “poisike kiitleb tüdruku ees”. Lauldes asetavad noormehed pulmakringli pealauale, peigmehe ja pruudi ette. Selle puudutamine on keelatud! Kringlite kuuse otsast allavõtmine võib toimuda ainult nn tagasikutsumise õhtul (järelpulmas), kui on kohal pruudi ja peigmehe vanemad, mõlema perekonna lähisugulased. Allavõtmise alustuseks annab märku pulmavanem: peigmees ja pruut annavad sellest kõigile, saadu ärasöömine on kohustuslik (Balázs 1976: 142).

Oma tähelepanu ei koonda ma siinjuures mitte Csíki kringli viljakust taotlevale ja seksuaalsele sümboolikale, vaid sellele, et *ümmargune* kringel jagati kahe perekonna, õigemini kahe hõimu sugulaste vahel, tähistades sellega kombekohase pulmatseremoonia lõppu. Eriti tähtis on siinkohal asjaolu, et *ümmarguse* kujuga küpsetisi (uue ajal torte) saab just kuju tõttu kergesti jagada ühesugusteks tükkideks. Arvatavasti kasutatakse seda võimalust pulmasöömingu lõpul, kui inimestevahelist ebavõrdsust – kogukonnasiseseid laialitõmbavaid jõude – katab meeldivalt näiline lühikest aega kestev võrdsus – *magusate* küpsetiste ühesuuruste tükkidena väljajagamine.

Sel viisil silub kogukond esemete, toitude keeles kõneldes justkui sümboolselt inimeste, pulmast osavõtjate ebavõrdsust ja annab elu tähtsas pöördepunktis osavõtjaile rahulolu, mitte aga allumise tunde. Seda tähtsat kommunikatiivset mehhanismi peame tähtsaks mitte ainult sellepärast, et see seob imetlusväärse osavusega kokku olemise bioloogilised, ühiskondlikud ja kultuurilised sfäärid, vaid ka sellepärast, et võrdsustunde tekitamine kuulub kogukonna pideva hea enesetunde hoidmise juurde. Ülaltoodud näited osutavad hästi, kui võrd

sõltuvad üksteisest kultuurilistes faktides ühiskondliku, folkloorse ja esemelise maailma elemendid.

On tuntud fakt, et nägemine, maitsmine, haistmine, tunded – vastupidiselt kõnele – pole meis kodeeritud mitte digitaalsel, vaid *analoogsel* moel (Sebeok 1972: 10, 21). Tavaliselt korrastavad liigutused, väljendavad liikumised ja pildid meis pidevate terminitena. Nii muutub mõistetavaks, et kahtemoodi tunnetus, ruumi ja maitse tunnetus võivad üksteist kergesti täiendada. Korduvalt tunnetatud peidetud sarnasused suhete vahel täiendavad üksteist ja tugevdavad edastatavaid teateid. Ehk siis: nähtav *istumisjärjekord* vahendab nähtamatut ühiskondlikku struktuuri või pidulikku tunnet, peale selle laseb liha ebavõrdne jaotamine tunda *ebavõrdsust*. Sellele vastupidi püüab *menüü* ja magustoidu võrdse suhtega jagamine pulmasööma-aja lõpul väljendada osavõtjate *võrdsust*. See nähtamatu mehhanism tõlgib ühiskondliku olemise pinged tunnetatavasse füüsilise tõelisuse (toitude) keelde, ja püüab seal neid lahendada. Arvatavasti on pidev koodivahetus kultuuri toimimise üks tähtsaid omapärasid ja ühtlasi traditsioonide edasiandmise, edasielamise üks tagatisi.

Kokkuvõttes on rahvakombe, või veel üldisemalt peo/püha märkide teade meile see, et kultuuris peitub püüe tasandada erinevusi, ebavõrdsust, teiste sõnadega, püüd tekitada inimlikku võrdsust. Nende ühiskondlike vahendite hulgas, mis hoiavad süsteemi tasakaalus, on ehk üks tähtsamaid üheskoos söömine. Sel ühiskondlikul žestil on kõigis kultuurides kogukonna silmis eriline tähtsus kui pühitseval aktil. See sündmus tõstab muuseas pidupäeva välja näiteks tööst vabade päevade hulgast: ühe suurema kogukonna (sugulaskonna) ühine sööming tugevdab indiviidis ühtekuuluvustunde teadvustamist.³⁶ Ja see

³⁶ Õigesti osutas püha (*ünnep*) ühele olulisele joonele Niedermüller (1983: 416):

Püha on parim võimalus selleks, et sümbolises vormis väljendataks kogukonna poolt tähtsaks peetava kultuurilise informatsiooni, väärtuste, normide süsteemi, kogukonna maailmapildi kõige rõhutatumaid elemente. Just sellepärast defineerivad üleminekusituatsioonid püha kui kogukonna säilimise peamisi tõendusi.

Vrd veel Andor (1980: 192):

püha kui kollektiivse mälu akt taaselustab iidseid kombeid ning sellel on stabiliseeriv, kokkuhoidev mõju.

teadvustamine on kõigile kultuuriliselt kokkukuuluvatele rühmadele eriliselt tähtis, sest ajast aega on vaja taastoota ka samasusteadvust. Ühiskond kui süsteem püüdleb enda taastootmise poole, ning järjepidevuse kindlustamisel on tähtis identiteedi tugevdamine, selle aga kindlustab kõige paremini teadmine rühma ühtekuuluvusest, liikmete teadmine liikmete võrdsusest. Milles võivad nad olla kõige võrdsemad – mõnikord ühissöömise käigus võrdselt jaotatud toitudes, vaimsel tasandil aga suhetes minevikuga. Minevikku, ühist ajalugu võib igaüks ühtviisi jagada. Seepärast on tähtis uurida kultuuri peidetud märgisüsteemide toimimist.

Etnosemiootika

Mihály Hoppál

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator7/>

ISBN 978-9949-490-26-4

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Mihály Hoppál. Etnosemiootika. SATOR 7.

Tartu 2008

Tõlge: Eda Pomozi

Korrektuur: Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Asta Niinemets

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Hoppál Mihály *Etnoszemiotika*

Debrecen 1992

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti

Kultuurkapital ja Eesti Folkloori Instituut, EKM FO, SF

0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,

kultuuri ja folkloori kasutusvaldkondade laiendamise ja folkloori

tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut

EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm